

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРИ ПРИТЯГНЕННІ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНДИРІВ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ДОСВІД МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Найдьонов Є.В.,

аспірант кафедри галузевого права

та загальноправових дисциплін

Інституту права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету

розвитку людини «Україна»

ORCID: 0009-0008-4301-2374

Найдьонов Є.В. Кримінально-процесуальні гарантії при притягненні військових командирів до кримінальної відповідальності: досвід Міжнародного кримінального суду.

У статті досліджується питання кримінально-процесуальних гарантій при притягненні військових командирів до кримінальної відповідальності.

Впровадження в Україні механізму кримінальної відповідальності військових командирів (КВК), відповідно до вимог Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), стало суттєвим кроком у наближенні національного законодавства до міжнародно-правових стандартів.

Водночас на практиці притягнення командирів до відповідальності за воєнні злочини підлеглих може зіштовхнутись із складнощами, зумовленими адаптацією нового інституту до національної правової системи, а також узгодженості КВК з принципами процесуальних гарантій, визначених у національному законодавстві.

Акцентується увага на важливості доведення таких елементів, як «ефективний контроль», «обізнаність про ймовірні злочинні дії» «невжиття необхідних заходів для недопущення злочину».

У статті проаналізовано досвід МКС, зокрема справу «Прокурор проти Ж.-П. Бемби», де Апеляційна палата МКС скасувала обвинувальний вирок через порушення процедури та неповне врахування доказів на користь обвинуваченого.

Досвід справи «Прокурор проти Ж.-П. Бемби», підтвердив, що недотримання кримінально – процесуальних гарантій може призвести до скасування вироків навіть у справах, пов'язаних із серйозними воєнними злочинами. Для ефективного функціонування інституту кримінальної відповідальності командирів потрібні не лише чіткі матеріально-правові визначення, а й збалансовані процедури захисту. Це особливо важливо в умовах війни, коли дотримання прав усіх учасників кримінального процесу ускладнене, а пошук доказів може бути проблематичним.

З аналізу вказаної справи вбачається, що особливої ваги набуває презумпція невинуватості та право військовослужбовців на ефективний захист і коректне формулювання обвинувачення.

Цей прецедент наголошує на тому, що належні процесуальні гарантії та чітке визначення меж обвинувачення є ключовими умовами легітимності судового рішення.

Таким чином, у контексті воєнного стану та з огляду на правові виклики, стаття підкреслює важливість належного балансування між ефективністю кримінального переслідування та збереженням прав і свобод учасників процесу.

Ключові слова: процесуальні гарантії, кримінальна відповідальність командирів, римський статут МКС, ефективний контроль, презумпція невинуватості, міжнародний кримінальний суд, справа Ж.-П. Бемби, доказування.

Naidonov Y.V. Criminal procedural guarantees in bringing military commanders to criminal responsibility: the experience of the International Criminal Court.

This article examines the issue of criminal procedural guarantees in holding military commanders accountable under criminal law.

The implementation in Ukraine of a mechanism for the criminal responsibility of military commanders, in accordance with the requirements of the Rome Statute of the International Criminal Court (ICC), has been a significant step toward aligning national legislation with international legal standards.

At the same time, in practice, holding commanders accountable for the war crimes committed by their subordinates may face challenges arising from the adaptation of this new institution to the national legal

system, as well as from ensuring its consistency with the procedural guarantees established in domestic legislation.

Attention is drawn to the importance of establishing such elements as "effective control," "awareness of potential criminal conduct," and "failure to take necessary measures to prevent the crime."

The article analyzes the experience of the ICC, notably the case of *The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba*, in which the ICC Appeals Chamber overturned the conviction due to procedural violations and the incomplete consideration of evidence in favor of the accused.

The experience of this case confirmed that non-compliance with criminal procedural guarantees may lead to the annulment of verdicts even in cases involving serious war crimes. For the effective functioning of the institution of criminal responsibility for commanders, not only clear substantive legal definitions but also balanced procedural safeguards are required. This is particularly important in wartime conditions, when the protection of the rights of all participants in the criminal process is complicated, and the collection of evidence may be problematic.

The analysis of the aforementioned case indicates that the presumption of innocence and the right of military personnel to an effective defense and the proper formulation of charges assume particular significance.

This precedent underscores that adequate procedural guarantees and a clear delineation of the limits of the charges are key conditions for the legitimacy of a judicial decision.

Thus, in the context of martial law and in view of the legal challenges, the article emphasizes the importance of properly balancing the effectiveness of criminal prosecution with the preservation of the rights and freedoms of the participants in the process.

Key words: procedural guarantees, criminal responsibility of commanders, Rome Statute of the ICC, effective control, presumption of innocence, International Criminal Court, case of Jean-Pierre Bemba, burden of proof.

Постановка проблеми. Запровадження статті 31-1 до Кримінального кодексу України (КК України) [1], що встановлює кримінальну КВК за протиправні діяння підлеглих, зробило вагомий крок у наближенні вітчизняної правової системи до міжнародно-правових стандартів, зокрема положень Римського статуту МКС.

Ця норма передбачає притягнення військового командира до кримінальної відповідальності за злочини його підлеглих, якщо командир знав (або повинен був знати) про підготовку чи вчинення злочину і не вжив всіх належних заходів для запобігання чи припинення такого діяння.

Попри прогресивність такого нововведення і його гармонізацію з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду, у правозастосовній практиці виникають методологічні й процедурні ускладнення, пов'язані з адаптацією цього інституту до національної правової системи, а також узгодженості КВК з принципами процесуальних гарантій, визначених у національному законодавстві.

Представники як кримінально-правової науки, так і практики висловлюють певні сумніви стосовно цього очевидного, на перший погляд, висновку щодо можливості притягнення командирів до кримінальної відповідальності за бездіяльність у контексті порушень законів і звичаїв війни [2, с. 11].

Суттєвого значення набуває питання захисту прав учасників кримінального процесу, дотримання належних процесуальних гарантій та встановлення чітких критеріїв, за якими можна визначити вину командира за діяння, вчинені його підлеглими.

Юридична конструкція КВК є складною з точки зору доведення таких елементів, як «ефективний контроль», «обізнаність про ймовірні злочинні дії» «невжиття необхідних заходів для недопущення злочину» та причинно-наслідкового зв'язку між цими елементами. У своїй роботі Дарріл Робінсон (Darryl Robinson) аналізує вказані проблеми доведення, підкреслюючи багатогранність і складність питання в рамках юридичної конструкції КВК [3, с. 25–28].

Показовою стала справа МКС Прокурор проти Жана-П'єра Бемба Гомбо, у якій Апеляційна палата МКС проаналізувала низку процесуальних аспектів, прямо пов'язаних із КВК. Суд надав оцінку вимогам справедливого судового розгляду, зокрема належному повідомленню про обвинувачення, межах доказування, а також тому, які кроки має здійснити командир, аби уникнути визнання його відповідальним. Ключове значення в мотивах Апеляційна палата МКС було дотримання презумпції невинуватості, уникнення виходу за межі підтверджених обвинувачень і забезпечення процедурної справедливості під час оцінки доказів.

Правовий режим воєнного стану зумовив широкий спектр викликів для кримінального судочинства. У таких умовах важливо не лише виявляти та припиняти воєнні злочини, а й ретельно стежити за дотриманням прав кожного учасника кримінального провадження, зокрема військовослужбовців, яким може бути висунуто обвинувачення у злочинах, скоєних підлеглими. Потрібна збалансована модель

кримінального процесу, здатна врахувати ймовірні обмеження та ризики, але водночас не нехтувати вимогами справедливості, прозорості та законності.

Актуальність дослідження пояснюється тим, що функціонування системи правосуддя в Україні потребує не лише напрацювання теоретичних та методичних підходів, а й налагодженої практики реалізації КВК. Закон має чітко регламентувати процедуру збирання доказів, встановлення ефективного контролю, визначення меж кримінального переслідування, щоб не виникало сумнівів у легітимності обвинувачень. Залишається відкритим питання про співвідношення національних процедурних правил із міжнародними стандартами, які МКС вже сформував у своїй практиці.

У тому числі важливо зберегти належні процесуальні гарантії для осіб, які залучені до кримінального процесу, запобігши використанню механізму кримінальної відповідальності командирів як інструмента надмірного тиску. Така ситуація вимагає від правозастосовної системи зваженої методики оцінки доказів та збалансованих процесуальних механізмів, заснованих на міжнародно-правових стандартах.

Мета дослідження полягає у аналізі кримінально-процесуальних гарантії під час здійснення кримінального провадження щодо злочинів, пов'язаних із КВК з урахуванням досвіду МКС, зокрема справи «Прокурор проти Ж.-П. Бемби».

Стан опрацювання проблематики. Питання КВК в Україні привертало увагу таких науковців: Н.О. Антонюк, І.О. Колотуха, С.А. Колісник А.М. Мірошніченко, М.І. Пашковський. В більшості праць наголос ставиться переважно на матеріально-правових аспектах.

Дослідження аспектів забезпечення процесуальних гарантії прав та інтересів особи у кримінальному судочинстві здійснювали зокрема такими вченими: С.Є. Абламський, Ю.П. Аленін, І.Ю. Бабенко, В.Д. Бринцев, Г.І. Глобенко, І.В. Гловюк, Ю.О. Гурджі, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, В.Т. Малярєнко, О.В. Мартовицька, В.Т. Нор, В.В. Романюк, С.В. Слинько, Л.Д. Удалова, Т.Г. Фоміна, О.О. Юхно та ін.

Разом з цим, процесуальні гарантії під час застосування інституту КВК досі залишаються недостатньо висвітленими.

Виклад основного матеріалу. Розуміння сукупності елементів, що визначають КВК, є важливою умовою для ефективного застосування кримінально-процесуальних гарантії. Аналіз як Римського статуту МКС, так і національного законодавства дає змогу виявити загальні та специфічні характеристики, що впливають на механізми притягнення командирів до відповідальності та застосування кримінально-процесуальних гарантії у процедурі КВК.

Базовими джерелами, що закріплюють відповідальність командирів та гарантії прав обвинувачених, є Римський статут МКС. У статті 28 Статуту визначено, що військовий командир або особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду за сукупності таких елементів [4, с. 22]:

- Злочин вчинений силами, які перебувають під його чи її фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його чи її фактичною владою й контролем, якщо це сталося внаслідок нездійснення належного контролю над такими силами.
- військовий командир або особа, яка виконує його функції, знала або за існуючих обставин повинна була знати, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити подібні злочини, та
- не вжила всіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі справи до компетентних органів з метою розслідування та кримінального переслідування.

Стосовно ж відносин начальника й підлеглого, неописаних у межах повноважень військового командира, відповідальність начальника настає за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду й були вчинені підлеглими, котрі перебувають під його фактичною владою і контролем унаслідок відсутності належного контролю над ними при наступних умовах [4, с. 22]:

- коли начальник знав або свідомо проігнорував інформацію, яка вказувала на те, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини
- коли ці злочини стосувалися діяльності, що підпадає під фактичну відповідальність й контролем начальника
- не вжиття начальником усіх необхідних і розумних заходів у межах власних повноважень, щоб не допустити чи припинити вчинення злочинних дій або передати відповідне питання компетентним органам для розслідування та кримінального переслідування.

Поряд з цим, Статут гарантує основоположні процесуальні права.

Статтею 66 Статуту встановлено презумпцію невинуватості і обов'язок доведення вини прокурором, причому для засудження МКС вимагає доведення вини поза розумним сумнівом [4, с. 52].

Стаття 67 Статуту перераховує наступні права обвинуваченого [4, с. 52-53]:

- право на публічне слухання, яке проводиться неупереджено та без невинуватості затримки;

- обвинувачений повинен бути належним чином і детально поінформований зрозумілою для нього мовою про характер, підстави й зміст пред'явленого обвинувачення, мати достатньо часу й можливостей для підготовки захисту й можливість вільно спілкуватися зі своїм захисником на умовах конфіденційності;
- обвинувачений може особисто бути присутнім на судовому розгляді й захищати себе самостійно або за допомогою обраного ним захисника, причому в разі відсутності коштів для оплати послуг захисника суд має призначити його безоплатно;
- обвинувачений має право допитувати свідків, які дають показання проти нього, і викликати та допитувати свідків на свій захист на тих самих засадах, а також висувати аргументи й надавати докази, прийнятні згідно зі Статутом;
- якщо мова судового розгляду або мова наданих суду документів не є зрозумілою обвинуваченому, він може безкоштовно скористатися допомогою кваліфікованого перекладача та отримати необхідні переклади для дотримання вимог справедливості;
- обвинувачений не може бути примушений до давання показань чи визнання себе винним і має право зберігати мовчання, що не повинно тлумачитися як підтвердження його вини;
- обвинувачений може виступати усно або подавати письмові заяви на свій захист без присяги, при цьому на нього не може перекладатися тягар доказування чи обов'язок спростування;
- прокурор зобов'язаний якнайшвидше передавати захисту всі наявні у нього докази, здатні свідчити про невинуватість обвинуваченого, пом'якшувати його вину чи впливати на достовірність доказів обвинувачення. Усі сумніви щодо застосування цих правил вирішуються Судом.

Українське законодавство імплементує згадані підходи.

Так, 24 жовтня 2024 року набрав чинності Закон України № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [5], який доповнив Кримінальний кодекс статтю 31-1, що встановлює кримінальну відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників.

Відповідальність командира охоплює низку тяжких злочинів, до яких належать порушення законів та звичаїв війни, використання зброї масового знищення, геноцид, а також інші злочини проти людяності. З урахуванням положень статей 437–439, 442 і 442-1 Кримінального кодексу України, військовий командир або інша особа, що фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із цих злочинів що вчинений підлеглою особою. Відповідно до змісту вказаних норм, серед правопорушень, за які несе відповідальність командир, виокремлюють агресію (стаття 437), що передбачає планування, підготовку чи розв'язування агресивної війни або воєнного конфлікту, а також участь у змові з такою метою; воєнні злочини (стаття 438), які охоплюють жорстоке поводження з військовополоненими чи цивільним населенням, розграбування цінностей та інші порушення міжнародного гуманітарного права; застосування зброї масового знищення (стаття 439) у вигляді розроблення, виготовлення або використання заборонених засобів ведення війни; геноцид (стаття 442), що включає діяння, спрямовані на повне або часткове знищення певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи; а також злочини проти людяності (стаття 442-1), які охоплюють широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення.

Відповідно до частини першої ст. 31-1 КК України, умови притягнення військового командира або іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, до кримінальній відповідальності за злочини, вчинені підлеглими, передбачають, наступні елементи:

- підлегла особа перебувала в момент вчинення правопорушення під фактичним командуванням і контролем командира (або, залежно від обставин, під його фактичною владою й контролем);
- причинно - наслідковий зв'язок між вчиненням злочину підлеглою особою та нездійсненням належного контролю з боку командира;
- командир достовірно знав або, зважаючи на наявні обставини, повинен був і міг знати про підготовку чи вчинення злочину, проте не вжив передбачених у межах своїх повноважень заходів для запобігання чи припинення протиправних дій та (або) не повідомив компетентні органи про наявну інформацію.

Перша складова цих умов пов'язана з фактом наявності у командира реальних повноважень і контролю над підлеглою особою, яка вчинила злочин. Йдеться не лише про формальну посаду командира, а й про його фактичну спроможність віддавати накази та контролювати виконання своїх розпоряджень у ситуації, що склалася.

Друга складова полягає у причинно-наслідковому зв'язку між невжиттям заходів, які командир був зобов'язаний і міг би застосувати в зазначених умовах для запобігання чи припинення злочину та скоєнням злочину. Йдеться про бездіяльність командира у контексті невикористання доступних важелів впливу (зокрема, віддання наказу про припинення протиправних дій або звернення до компетентних органів).

Третя складова передбачає знання чи можливість обізнаності командира щодо наміру чи факту вчинення підлеглим злочину. Якщо з огляду на сукупність об'єктивних чинників командир мусив усвідомлювати реальність загрози або її безпосереднє здійснення, але свідомо залишив ці дії без належної реакції, це вказує на наявність суб'єктивного елементу, необхідного для притягнення командира до відповідальності.

Відповідальність у цьому разі виникає тоді, коли існує реальна можливість зупинити чи обмежити негативні наслідки правопорушення, однак командир нею не скористався, або не виконання командиром покладаного на нього обов'язку вчасно повідомити компетентний орган про підготовку або вже вчинене правопорушення.

Аналіз ст. 31-1 КК України, дає можливість зробити висновок, що для притягнення командира до відповідальності за діяння підлеглого, слід довести одночасну наявність усіх зазначених складових, а саме: (А) об'єктивне підпорядкування злочинця фактичній владі командира; (Б) інформованість або обґрунтовану можливість інформованості командира про злочинні наміри чи дії підлеглого; (В) бездіяльність командира, яка полягала у свідомому невжитті заходів із запобігання або припинення протиправних дій і невчасному повідомленні відповідного державного органу (Г) причиною - наслідковий зв'язок між бездіяльністю командира та вчиненням злочином. Саме сукупність цих передумов зумовлює кримінальну відповідальність командира за злочин, вчинений підлеглим.

Аналогічно до Римського статуту, національне законодавство поряд з встановленням складових притягнення командира до відповідальності, містить систему норм кримінально - процесуальних гарантій.

Так, можна погодитись із міркуваннями Моторигіної М.Г., що механізм реалізації кримінально-процесуальних гарантій становить собою, по суті, усю систему кримінально-процесуальних норм, які задають спрямованість кримінального провадження на досягнення його завдань. Відповідно до ст. 2 КПК України такими завданнями є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [6, с. 121-122].

Загалом Кримінальний процесуальний кодекс України, гарантує підозрюваному та обвинуваченому широкий спектр процесуальних прав, які забезпечують дотримання принципів законності та справедливості.

Засада законності передбачає, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належне правове оцінювання та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України) [6, с. 122].

Так, особа має право бути своєчасно та чітко поінформованою про суть кримінального правопорушення, у якому вона може бути підозрюваною чи обвинуваченою, а також про права, що їй надаються відповідно до Кодексу. Це передбачає обов'язок компетентних органів забезпечити отримання повного роз'яснення щодо всіх гарантій, що сприяє усвідомленню стороною своїх можливостей і обов'язків на всіх етапах провадження. (ч. 2 ст. 20, п. 1, 2 ч. 3 ст. 42 КПК України) [7].

Однією з процесуальних гарантій сторони захисту у кримінальному провадженні є забезпечення права на захист (Стаття 59 Конституції України). Це право також не може бути обмежене (ст. 64 Конституції України).

Згідно з ч. 1 ст. 20 КПК України підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Право на захист також виражається в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч. 2 ст. 20 КПК України) [6, с. 122].

Також передбачено право на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій, можливість відмовитися від його послуг у будь-який момент, а у разі відсутності засобів на оплату правової допомоги – отримувати її безоплатно (п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України).

Законодавство також гарантує право на збереження мовчання щодо підозри чи обвинувачення, надання пояснень або, навпаки, відмову від їх надання (п. 4, 5 ч. 3 ст. 42 КПК України), а також мож-

ливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчих, прокурорів і слідчих суддів (п. 16 ч. 3 ст. 42 КПК України).

Варто зазначити, що особа має можливість подавати власні докази, заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, брати участь у проведенні процесуальних дій, висловлювати зауваження щодо порядку їх проведення, а також застосовувати технічні засоби, що сприяють забезпеченню умов конфіденційності, якщо це відповідає вимогам Кодексу та не суперечить положенням щодо захисту державної таємниці чи інтимного життя (п. 8, 9, 10, 11, 12 ч. 3 ст. 42 КПК України).

Найвищою формою захисту слід визнавати право на судовий захист, яке виступає гарантією щодо всіх конституційних прав і свобод. Воно становить собою сукупність юридичних можливостей особи щодо захисту її прав, свобод, законних інтересів, що здійснюється незалежним та неупередженим судом, утвореним відповідно до закону, у законодавчо закріпленій процедурі шляхом судового розгляду [6, с. 122].

Щодо судового розгляду, обвинувачений має право брати активну участь у процесі: він може ставити питання під час допиту свідків, вимагати їх виклику та проведення допиту на тих же засадах, що і свідки обвинувачення. Додатково, йому забезпечується можливість збирати та подавати докази, висловлювати свою думку щодо клопотань інших учасників судового процесу, ознайомлюватися з протоколами судових засідань і технічним записом процесу, а також оскаржувати судові рішення у встановленому законом порядку. (ч. 4 ст. 42 КПК України).

Окрім зазначених гарантій, закон також передбачає право особи ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, отримувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення, а також подавати клопотання про забезпечення особистої безпеки, що включає захист членів сім'ї, майна та житла. У випадку, коли підозрюваний або обвинувачений є іноземцем, що перебуває під вартою, забезпечується право на зустріч із представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави, що гарантується адміністрацією місця ув'язнення. (п. 14, 15, ч. 3 ст. 42, п. 5, ч. 4 ст. 42, ч. 6 ст. 42 КПК України).

Окремо необхідно акцентувати увагу на гарантії презумпції невинуватості, яка передбачена Конституцією України (ст. 62) [8] і Кримінально процесуальним кодексом (ст. 17), які гарантують, що особа вважається невинуватою, доки її вину не доведено в законному порядку і не встановлено обвинувальним вироком суду [9, с. 38].

Варто вказати, що презумпція невинуватості, є основоположною гарантією та не може бути обмеженою навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України) [8].

Таким чином, система гарантій, закріплених у національному законодавстві, формує комплексний механізм захисту прав особи в кримінальному провадженні, що є передумовою для забезпечення рівноваги між інтересами розслідування та правами людини.

Реалізація цих гарантій під час притягнення до кримінальної відповідальності командирів потребує особливої уваги, враховуючи особливі умови війни, які впливають на дотримання процесуальних норм.

Показовою в цьому аспекті є справа «Прокурор проти Ж.-П. Бемби» у Міжнародному кримінальному суді. Жан-П'єр Бемба, колишній командир збройного формування, був обвинувачений МКС у воєнних злочинах і злочинах проти людяності, вчинених його підлеглими в Центральноафриканській Республіці. У 2016 році Суд першої інстанції визнав Бембу винним як військового командира, що не вжив достатніх заходів для припинення злочинів підлеглих. Вирок був обґрунтований на тому, що Бемба мав ефективний контроль над силами, знав про злочини (через численні повідомлення) та не забезпечив їх припинення або належного розслідування [10].

Проте в 2018 році Апеляційна палата МКС скасувала це рішення і виправдала Бембу, вказавши на серйозні процедурні помилки та недостатність доказів.

Зокрема, було встановлено порушення презумпції невинуватості та вимоги доводити вину поза розумним сумнівом. Апеляційна палата МКС у своєму рішенні вказала, що висновок про вину обвинуваченого має бути обґрунтованим. Якщо на підставі доказів можна зробити інший висновок, який узгоджується з невинуватістю обвинуваченого, останній повинен бути виправданий [11, с. 13–15].

Також за результатами апеляційного провадження було встановлено порушення ч. 2 ст. 74 Римського статуту. Суд першої інстанції вийшов за межі пред'явленого обвинувачення. Згідно з вимогами Статуту, рішення Суду не може ґрунтуватися на фактах, не викладених у документі з обвинувачення. У даній справі Прокурор після підтвердження обвинувачення додав нові епізоди злочинів, які не були формально включені до обвинувального документу. Апеляційна палата більшістю голосів постановила, що ці додаткові епізоди не можуть вважатися частиною встановлених обставин обвинувачення, тому Бемба не міг бути визнаний винним за ними [11, с. 42].

Ця ситуація підкреслює важливість чіткого формулювання обвинувачення і заборону засудження за факти, щодо яких обвинувачений не мав можливості захищатися.

Крім того, Апеляційна палата дійшла висновку, що суд першої інстанції здійснив неповну оцінку доказів щодо вжитих Бембою заходів та впливу певних обставин на його можливості.

Зокрема, було відзначено декілька суттєвих помилок в оцінці його поведінки як командира. По-перше, суд не врахував обмеження, з якими стикався Бемба, оскільки він був віддаленим командиром, а війська діяли на чужій території, де його можливості контролювати підлеглих і проводити розслідування були суттєво обмежені [11, с. 68].

По-друге, проігноровано докази його спроб співпраці з місцевою владою. Апеляційна палата звернула увагу, що суд не розглянув аргумент про звернення до прем'єр-міністра з проханням створити міжнародну комісію з розслідування. Попри те, що наявність відповідного листа було підтверджено матеріалами справи, суд нижчої інстанції не надав цьому значення й дійшов висновку, нібито командир не вжив дій, для повідомлення про такий злочин компетентного органу [11, с. 70-71].

Ще однією суперечною тезою стала інтерпретація мотивів командира. Суд вважав, що створення комісій з розслідування з боку Бемби було продиктоване виключно нещирими намірами, а отже, не свідчить про належну реакцію. Однак Апеляційна палата висловила позицію, що мотиви не мають вирішального значення, коли об'єктивно вжиті заходи могли потенційно запобігти злочинам [11, с. 71-72].

Крім того, невдачу або обмежену результативність цих заходів суд першої інстанції поклав безпосередньо на самого командира, не врахувавши, що зовнішні чинники, наприклад небажання місцевої влади розслідувати злочини, не можуть автоматично вважатися провиною командира [11, с. 73, 77].

У сукупності зазначені прорахунки дали підстави вважати, що висновок про невжиття Бембою всіх можливих і доцільних заходів для припинення злочинів був непереконливим. Унаслідок цього виникли обґрунтовані сумніви в його винуватості, які було вирішено на користь обвинуваченого, а вирок — скасовано.

Враховуючи викладене, можна зробити **ВИСНОВОК**, що практика МКС, зокрема справа Ж.-П. Бемби, стала важливим прецедентом, що яскраво демонструє визначальну роль процесуальних гарантій поряд із матеріальними нормами права. Згаданий випадок засвідчив готовність МКС ухвалити виправдувальне рішення у ситуації, коли обвинувачення недостатньо чітко сформульовані, або ж не було проведено належного й повного дослідження доказів на користь обвинуваченого. Відповідно, у контексті національної правової систем справа Бемби є чітким орієнтиром на необхідність дотримання встановлених процесуальних норм, які включають забезпечення принципу презумпції невинуватості, належної фіксації доказів, а також чітке визначення меж кримінального переслідування військових командирів.

Забезпечення виконання процесуальних вимог є передумовою легітимності судових рішень і підвищує їхню стійкість під час потенційного перегляду. Таке ставлення до процесуальних гарантій дозволяє уникати зловживань у правосудді, сприяє зміцненню довіри суспільства та підкреслює важливість процесуальних норм у контексті притягнення військових командирів до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
2. Антонюк Н., Мірошніченко А. Проблемні питання відповідальності командирів за воєнні злочини. *Слово національної школи суддів України*. 2024. № 1(46). С. 6–15.
3. Robinson D. How command responsibility got so complicated: a culpability contradiction, its obfuscation, and a simple solution. *Melbourne Journal of International Law*. 2012. Vol 13. P. 1–58. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0003/1687242/Robinson.pdf (дата звернення: 10.03.2025).
4. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: Закон України від 21 серпня 2024 р. № 3909-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 09 жовтня 2024 р. № 4012-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
6. Моторигіна М.Г. Процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту у змагальному кримінальному провадженні. *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 120–125.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
9. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях навчальний посібник / С.Є. Абламський та ін.; за заг. ред. Т.Г. Фоміної. Харків, 2021. 300 с.
10. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo. Judgment pursuant to Article 74 of the Statute. ICC-01/05-01/08. 21 March 2016. Trial Chamber III. Decision. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/edb0cf/pdf> (дата звернення: 10.03.2025).
11. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo. Judgment on the appeal of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo against Trial Chamber III's "Judgment pursuant to Article 74 of the Statute". ICC-01/05-01/08 A. 08 June 2018. Appeals Chamber. Decision. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_02984.PDF (дата звернення: 10.03.2025).